

Onder verwijzing naar de geschiedenis van Communicantes (dialogo en uitwisseling met de rooms-katholieke kerk van Oost-Europa sinds 1974) beschreef Frans Hoppenbrouwers hoe deze kerk altijd al een dubbelzinnige houding had inzake het 2de Vaticaans concilie en Europa. Daarbij sloot hij uitdrukkelijk ook de grieks-katholieke kerken in, die leven vanuit de orthodoxe traditie maar onder het oppergezag van de paus van Rome staan.

Drie vragen. (1) Hoe wordt gesecculariseerd Europa waargenomen? (2) Is die waarneming juist? (3) Kan de beantwoording van deze vragen speerpunten opleveren inzake de KSL?

(1) Europa heeft nooit op volledige instemming kunnen rekenen van de r.-k. kerk in Oost-Europa, niet vóór de val van de muur en niet daarna. Feitelijk werden de Oost-Europese kerkleiders en gelovigen in de jaren 1990 naar Brussel en Straatsburg, "gedwongen". Want het culturele, spirituele én politieke Europa was immers een speerpunt van paus Johannes Paulus II en dit ondanks zijn kritiek op de westerse cultuur die hij zelfs een "cultuur van de dood" noemde. De houding van de kerk in Oost-Europa was ook daarom ambivalent en oscilleerde tussen volledige afwijzing, kritische distantie en constructief-kritische instemming.

(2) Wanneer we veel Oost-Europese kerkleiders moeten geloven, komen de post-communistische decepties vooral op het conto van Europa of van de Europese Unie. Feitelijk echter bestaan er dwingende interne redenen waarom de maatschappelijk en kerkelijke transformatie problematisch bleef. (a) Oost-Europa wil delen in de materiële welvaart van Europa, terwijl de ideële grondslag minder op instemming kan rekenen. Verzorgingsstaat en EU roepen weerstand op, omdat ze herinneren aan de communistische staat die zelfs het privéleven tot in detail wilde controleren. Heel praktisch overheerst bovendien een mentaliteit van grijpen wat je grijpen kan. (b) Het wederzijdse wantrouwen tussen almachtige en onberekenbare overheid en de aan zichzelf overgeleverde burger bleef. Binnen die dialectiek werd bijvoorbeeld het aanvankelijk vreedzame protest in Oekraïne (2013-2014) veeleer waargenomen als een buitenlandse samenzwering. Het was namelijk voor velen onvoorstelbaar dat onafhankelijke, zelfbewuste burgers belangenloos de straat opgingen. (c) Daarbij blijkt de sociale cohesie tussen burgers aangetast door individualisme en wantrouwen. Dialoog is een discussie met winnaars en verliezers en "the winner takes it all" zonder rekening te houden met de verliezers. Een compromis betekent zwakte. (d) Vragen rond nationale identiteit worden niet altijd treffend beantwoord. (e) Vaak haakte de kerk naar een "rijk rooms leven", wat het zicht op eigentijdse oplossingen enigszins benam.

(3) Wat moet de kerk doen? Vijf punten. (a) Nostalgie moet verhuizen van het actieve bewustzijn naar de geschiedenisboeken. (b) Post-communistisch nationalisme verdient kritisch onderzoek. Een exclusief nationaal discours lijkt soms strijdig met een inclusieve benadering (in de theologie) van andere volkeren, andersdenkenden en andersgelovenden. En zeker als de kerk een meerderheid vertegenwoordigt, draagt ze grote verantwoordelijkheid voor werkelijkheidsgetrouwe geschiedschrijving (holocaust, interetnische conflicten) en oprechte verzoening. (c) Meer sociale cohesie en (d) een cultuur van vertrouwen in opvoeding, dagelijks leven, onderwijs, politiek en in de samenleving verdient zorg binnen en buiten de kerk. Naast het voorhouden van hoge idealen moet de kerk zich ook praktisch-pastoraal op bestaande noden en behoeften richten. (e) De verzorgingsstaat en de Europese Unie moeten buiten de ideologische spagaat tussen communisme en liberalisme blijven. De kerk moet pleiten voor stapsgewijze verbeteringen van het algemeen welzijn en niet haar oor lenen aan grote, utopische verhalen.

De ondertitel van de lezing verwijst naar de receptie van de KSL in Oost-Europa: (1) als een product van westers, gesecculariseerd christendom; (2) als iets dat niet past bij de eigen spiritualiteit of volksaard; (3) of bij de eigen (voor)geschiedenis. Dit is jammer, want qua oplossingen weet de rooms-katholieke kerk relevante antwoorden te formuleren. Ze beweegt zich tussen een geprivatiseerde, geïndividualiseerde, rationalistische, zeg maar, protestantse alternatief aan een kant en een leeg, etatistisch, gespiritualiseerd, zeg maar orthodoxe antwoord aan de andere. In het bijzonder is dit een uitdaging voor de geünieerde kerken.

Met een beeld kan deze opdracht worden beschreven. In louterend vuur van communistische onderdrukking waren geloof, geweten en intellect voor 1989 uitgehard, terwijl dat staal nu ook flexibel, zelfs breekbaar moet zijn: als een bi-metaaltje of een kreukelzone. Wat dat betreft doorloopt de kerk een leerproces. Wanneer moet ze onbreekbaar zijn, kreukelen of meebuigen? Nog veel werk moet verzet worden om de KSL meer body te geven.